

De Romeinse sarcofaag van Bocholtz

- [De Romeinse sarcofaag van Bocholtz](#)
- [De inhoud van de sarcofaag onderzocht](#)
- [Verder werken aan de vondsten](#)
- [Verder werken aan glas](#)
- [Bocholtz: specialistisch onderzoek](#)
- [Een impressie van het graf van Bocholtz](#)
- [De grafinventaris van het graf van Bocholtz](#)
- [Zeshoekige glazen fles uit Bocholtz](#)
- [Zilveren lepel uit Bocholtz](#)
- [Bocholtz: een sieraad](#)
- [Het ijzeren paardenbit in restauratie](#)
- [De ijzeren bijl en lanspunt in restauratie](#)
- [Bocholtz 'Een jaar verder'](#)
- [De ijzeren vouwstoel in restauratie](#)

In oktober van 2003 komt er bij de ROB de melding binnen van de vondst van een sarcofaag in het Limburgse Bocholtz (gemeente Simpelveld). De eigenaar van de akker waarin de sarcofaag ligt, hoorde steeds op een bepaalde locatie zijn ploeg krassen. Toen dit uiteindelijk schade aan de ploeg ging opleveren, is de boer op onderzoek uitgegaan. Hij komt tot zijn grote verbazing een zandstenen sarcofaag tegen. Een deel van het deksel van de sarcofaag heeft hij al met zijn ploeg losgetrokken, maar voor het grootste deel blijkt de sarcofaag nog intact.

De Romeinse sarcofaag van Bocholtz

Romeins villalandschap

We beginnen.

De noodzaak tot een opgraving is duidelijk: door de ploeg is het graf al gedeeltelijk blootgelegd. Behoud in situ is dus geen optie. De vindplaats van de sarcofaag ligt midden in een cirkel met een straal van een kilometer waarbinnen wel drie tot vier Romeinse villae liggen, waarvan een de villa van Vlengendaal is. Het is daarom zeer aannemelijk dat het hier om een Romeinse sarcofaag gaat. Romeinse sarcofagen zijn op zich niet zeldzaam in Nederland, maar grafkisten die goed zijn gedocumenteerd en waarvan de context is onderzocht, zijn wel schaars. De Archeologische Monumenten Commissie besloot dan ook tot een waardestellend onderzoek.

De Romeinse sarcofaag van Bocholtz.

Het onderzoek ter plekke

Het onderzoek bestaat uit twee delen; ten eerste het documenteren en veiligstellen van de sarcofaag zelf en ten tweede een waarderend onderzoek in de directe omgeving van de sarcofaag. De boer heeft de sarcofaag wel afgedekt, maar in de akker was toch een kuil te zien waarin het graf zich bevond. Op het maaiveld ligt een stuk van het deksel dat door de ploeg was losgetrokken. We beginnen met het blootleggen van de bovenkant van het deksel in de kuil. Daarna wordt de grond rond de grafkist per kwadrant verwijderd, waarbij twee profieldammen kruislings over de kist blijven staan (kwadrantenmethode). Op deze manier is het goed mogelijk om de kuil waarin de kist staat te documenteren.

De kwadranten methode in praktijk met in het centrum de sarcofaag in situ.

Bijzonder grafmonument

Tijdens het veldonderzoek blijkt er echter meer aan de hand te zijn dan slechts een grote kuil of grafkelder waarin men een sarcofaag had gezet. Het begint de tweede dag al, wanneer er een bronzen strigilis in de kuil voor de kist blijkt te liggen. (Een strigilis is een werktuig dat in bad(gebouwen) gebruikt werd. Voor het hete stoombad, werd men ingesmeerd met olie. Na het stomen werd met de strigilis het vuil en zweet van het lichaam geschraapt).

Gebruikelijk is dat eventuele grafgiften in de sarcofaag worden begraven. Bij dit graf blijkt al snel de hele kuil rond de sarcofaag vol met grafgiften te liggen. Een andere bijzonderheid is dat boven de grafkelder een structuur van kalksteenblokken heeft gestaan. Hoe dit er precies uitgezien heeft, is nog niet duidelijk, maar in ieder geval moet het grafmonument ook boven de grond zichtbaar zijn geweest. Deze combinatie van elementen maakt dat dit een heel bijzonder graf is.

Volop publieke belangstelling bij de opgraving.

Vondsten van een voorname Romein of Romeinse

De persoon die in de sarcofaag is begraven, moet een aanzienlijke man of vrouw zijn geweest. Waar de normale Romein met een potje of bordje van aardewerk wordt begraven, is deze overledene met uitzonderlijk rijke grafgiften bedeed. Rondom de kist liggen naast de eerder genoemde strigilis, onder meer drie bronzen kruiken, een bronzen bekken, een tweede strigilis, een zeldzaam (goden) buste-balsamarium, (badoliecontainertje) een bronzen steelpan, bronzen olielampje, een glazen zes-hoekige fles, ontelbare fragmenten van een nog nader te bepalen aantal glazen objecten en een ijzeren klapstoeltje dat tegen de kist aanstond. Dit duidt op een rijke bewoner van de villa Vlengendaal, die 350 m ten oosten van de sarcofaag heeft gelegen. Of het een man of vrouw betreft, is nog niet geheel duidelijk. De combinatie van balsamarium en strigilis zouden op een man duiden, terwijl enkele aangetroffen bronzen ringetjes en kraaltjes eerder op een vrouwengraf lijken te wijzen.

Het bronzen Balsamarium.

Gewenste en ongewenste belangstelling

Aanvankelijk probeert men deze vondst zo stil mogelijk te houden. Dat blijkt een onbegonnen zaak. De tweede dag staat er al een verslaggever van het Limburgs Dagblad aan de rand van de put en heeft ook de halve bevolking van Bocholtz en Simpelveld een bezoek aan de opgraving gebracht. Dit heeft ongewenste gevolgen. De vierde nacht wordt een aantal grafrovers “gestoord” door de patrouillerende politie, gelukkig nog voor ze enige schade kunnen aanrichten.

De daders zijn niet gepakt, maar hebben wel hun metaaldetectoren en graafmateriaal achter moeten laten. Het bericht van de poging tot roverij verontwaardigde de vele oprechte belangstellenden en op eigen initiatief heeft een groep van vier mannen een “sarcofaagwacht” opgericht. Zij bewaken de site vanaf vijf uur 's middags- wanneer het archeologische team vertrekt - en blijven bij de sarcofaag totdat het team om 8 uur 's ochtends weer arriveert. De sarcofaagwachters gaan dan even naar huis om te douchen maar zijn vervolgens weer de hele dag

present. Dit initiatief heeft veel kwaad voorkomen en we kunnen het niet genoeg prijzen!

De sarcofaag gelicht

De achtste dag kan de sarcofaag eindelijk worden gelicht. Hier is een waar mediaspektakel van gemaakt, waarbij ook de Gedeputeerde van de provincie en de burgmeester en wethouders van Simpelveld aanwezig zijn. Door regen is het inmiddels een modderbad geworden, maar dat weerhoudt de mensen er niet van om weer in groten getale aanwezig te zijn. Met succes wordt een stalen bak onder en rondom de grafkist geschoven, waarna deze met behulp van de graafmachine op een vrachtwagen is geladen en naar het Thermenmuseum te Heerlen is gebracht.

Waardestellend onderzoek

Met het lichten van de sarcofaag is het veldonderzoek nog niet ten einde. Zoals eerder genoemd is ook een waardestellend onderzoek in de omgeving gepland. In twee proefsleuven van 4 m breed en 40 m lang die als een kruis over de locatie van de sarcofaag zijn getrokken, worden geen sporen meer aangetroffen. Ook een survey van de akker levert verder geen vondstmateriaal en zelfs geen kalksteen op. Dit lijkt erop te duiden dat in de directe omgeving van het graf geen andere graven of sporen aanwezig zijn.

Het bodemonderzoek naar de opbouw en de erosiegevoeligheid van de akker waarin de sarcofaag is gevonden heeft intussen de eerste resultaten opgeleverd. Het algemene beeld is dat de sarcofaag op een prominente, goed zichtbare locatie op de helling lag, maar daardoor ook in de zone met de sterkste erosie. De overgang van weideland naar akkerbouw (volgens omstanders in de jaren '60) versnelt de erosie aanzienlijk. Dit is er waarschijnlijk ook de oorzaak van dat de sarcofaag uiteindelijk is aangeploegd.

Onderzoek gaat verder

Met het afsluiten van het veldonderzoek moet het echte werk feitelijk nog beginnen. Allereerst is de conservering en restauratie van de voorwerpen van belang. De degradatie van het materiaal door de bodemomstandigheden wordt onderzocht. De

analyse van het organisch materiaal in en onder het serviesgoed en de eventuele crematieresten komen aan bod. Onderzoek naar de aard, functie, datering en herkomst van de voorwerpen en de sarcofaag zelf, enz, enz. Uiteindelijk levert dit onderzoek een beter inzicht in de conservering van de verschillende materialen en een compleet verhaal over dit grafmonument, de overledene en de wereld waarin de overledene leefde.

Het is tot slot zeer belangrijk dat het publiek, dat zijn belangstelling heeft getoond, iets terugkrijgt. Bijvoorbeeld in de vorm van een mooie publiekspublicatie, maar ook doordat de sarcofaag en bijbehorend grafgiften een mooie opstelling in een museum krijgen. Van de vele bezoekers van de opgraving hebben we te horen gekregen dat dit museum dan ook zeker in Limburg moet staan!

De inhoud van de sarcofaag onderzocht

Op maandag 1 en dinsdag 2 december 2003 is de inhoud van de sarcofaag van Bocholtz onderzocht in het Thermenmuseum te Heerlen. De grond in de kist is voorzichtig, bijna korrel voor korrel, verwijderd.

Het hele proces was live te volgen via een webcam die pal boven de grafkist hing.

Ook in het Thermenmuseum zelf waren talloze bezoekers en journalisten samengekomen om het uitlepelen van de kist met eigen ogen te aanschouwen.

De aanwezigen moesten geduld hebben. De eerste dag werd in beslag genomen door het verwijderen van de bovenste laag grond in de kist. Bijgiften, indien die nog in de kist aanwezig zouden zijn, konden pas op de bodem verwacht worden. Lange tijd leken er geen vondsten te voorschijn te komen. Dit zou er op kunnen wijzen dat kist al leeg was, geroofd in vroegere tijden, zoals bij meerdere sarcofagen is gebeurd. Dit bange vermoeden bleek ongegrond; de bijgiften waren nog aanwezig, hoewel niet in zulke grote aantallen als naast de kist.

Spannend, wat zou er in zitten?

Op de tweede dag kwam in één van de hoeken van de kist een glazen flesje tevoorschijn. Het flesje is intact en bevat mogelijk resten van de oorspronkelijke inhoud. Dit soort flesjes, door de Romeinen unguentaria genoemd, werden gebruikt om cosmetische producten als parfum in te bewaren.

In het centrale deel van de kist lagen crematieresten. Deze lagen los in de kist en niet, zoals vaak het geval is, verzameld in een aardewerken of glazen pot. Mogelijk hebben ze in een organische 'container' gelegen, waarvan de resten niet bewaard zijn gebleven. Deze vondst heeft tot gevolg dat de titel 'sarcofaag van Bocholtz' feitelijk onjuist is. De term sarcofaag wordt gebruikt voor grafkisten waarin het onverbrande lichaam van een overledene is begraven. In het geval van Bocholtz gaat het om een askist; een kist waarin de verbrande resten van de overledene zijn geplaatst. Maar net als bij de sarcofaag van Simpelveld (eigenlijk ook een askist) lijkt hier de term sarcofaag al teveel ingeburgerd (en ook bekender) om nog gecorrigeerd te kunnen worden.

Het uitlepelen van de sarcofaag.

Tot slot zijn er in de kist ook kleine bronzen beslagstukken gevonden. Deze beslagstukjes hebben gediend als ornamenten op een kledingstuk of iets dergelijks. In de hoek tegenover het bovengenoemde glazen flesje nam het aantal bronzen beslagstukjes toe en leken ze zelfs in verband te liggen. Mede omdat ze van bovenaf moeilijk te onderzoeken en zorgvuldig te documenteren waren, is besloten om de bronzen stukjes met grond en al in 'blokken' te lichten door er twee stalen platen onder te schuiven. Deze platen zijn vervolgens naar de ROB vervoerd waar ze in het laboratorium rustig onderzocht kunnen worden. En toen was de kist leeg. Omdat de kist op een aantal plekken flinke scheuren vertoonde, was het nodig om hem te ondersteunen door middel van planken. Momenteel wordt de sarcofaag in het restauratieatelier Restaura te Haelen in opdracht van de ROB en de provincie Limburg gerestaureerd.

Verder werken aan de vondsten

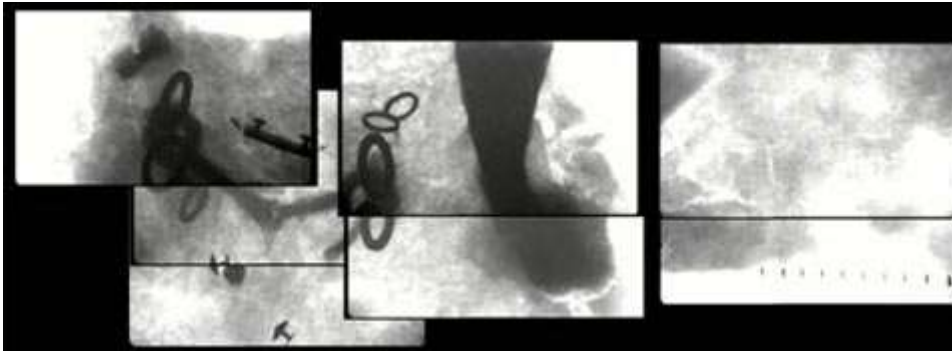
In Amersfoort wordt hard gewerkt aan het uitprepareren van de vondsten uit de 'blokken' grond die in hun geheel zijn gelicht. De hierin aanwezige resten zijn namelijk zo delicaat dat er tijdens een veldopgraving of vooroverhangend in de kist

niet met genoeg zorg aan kan worden gewerkt. Vandaar dat we het uitprepareren nu, onder optimale omstandigheden, binnenshuis doen. Het is een secuur werkje dat veel tijd kost.

Zo hebben we afzonderlijke blokken met glas, met ijzer, met kleine bronzen voorwerpen. En elk krijgt een eigen behandeling. Naast deze 'inhuishopgravingen' zijn we bezig met het schoonmaken van de verschillende voorwerpen.

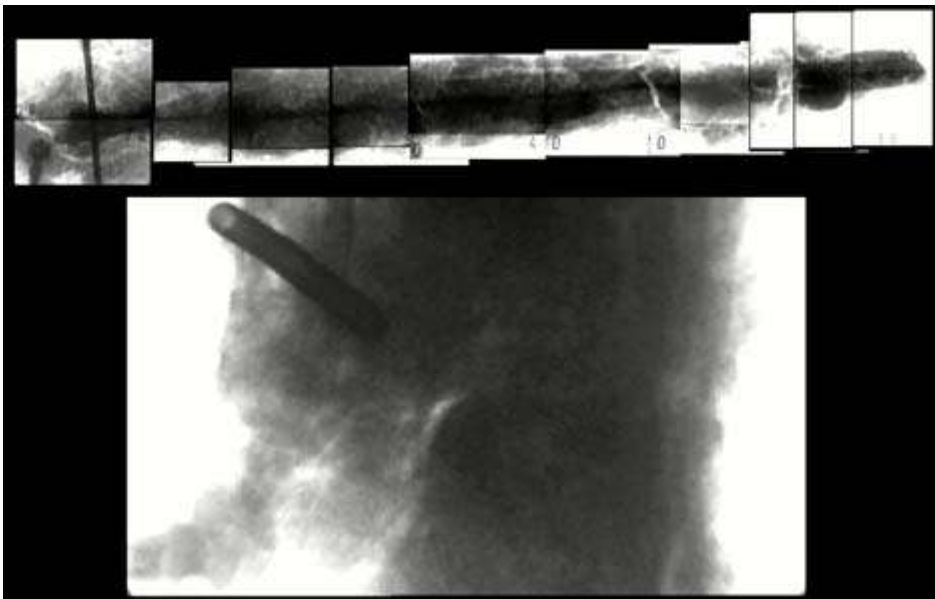
Blokken met ijzer

Om te zien wat er aanwezig is in de blokken met ijzer worden ze gescand met een röntgenapparaat. Een klein blok bleek een ijzeren paardenbit te bevatten met bronzen ringen en riembeslagstukjes en daarnaast een klein bijltje.

Samengestelde röntgenfoto: paardenbit en bijltje (rechts).

Een langwerpig ijzeren voorwerp bleek een grote lanspunt te zijn met een blad van grofweg 60 cm lang. De lanspunt heeft een versierde schacht en heeft met een bronzen staafje vastgezet aan de steel.

Samengestelde röntgenfoto: lanspunt; beneden uitvergroting van de versierde schacht.

Blokken met klein brons

De blokken met klein brons zijn afkomstig van de bodem van de kist. Enkele kleine beslagstukjes en crematie waren al gevonden. Voorzichtig uitprepareren bracht nog een aantal onverwachte vondsten aan het licht: In het ene blok lagen de resten van een leren dolkschede met bronsbeslag, inclusief bijbehorend gespje.

Restanten van een dolkschede van leer met bronsbeslag en bijbehorend gespje in blok.

In het andere blok lagen een inktpotje, een mesje en een setje ruitersporen. Verkleuringen in de grond doen vermoeden dat er hier verschillende leren voorwerpen hebben gelegen, maar het is niet meer mogelijk om vast te stellen wat voor soort.

Inktpotje en twee ruitersporen in blok uit de kist; het mesje is al verwijderd.

Schoonmaken brons met verrassingen

De bronzen voorwerpen worden op dit moment één voor één schoongemaakt als eerste stap voor de conservering. Dit leverde enkele verrassingen op. Een minder aangename verrassing was dat verschillende voorwerpen niet in zo goede staat bleken te zijn als we hadden verwacht. Een leuke verrassing was de vondst van een onbekend bronzen voorwerp bij het leegmaken van het bronzen bekken.

Bronzen voorwerp; wie weet wat het is?

Dit voorwerp lijkt nog het meest op een knop van een meubelstuk of iets dergelijks, en dat wordt alleen maar waarschijnlijker omdat er een fragmentje hout in zit. Wat het is, is echter nog niet duidelijk. Equivalenten hebben we nog niet kunnen vinden. Wie heeft een idee?

Bronzen kruik.

Verder werken aan glas

De grote hoeveelheid glas geeft aan de ene kant de nodige hoofdbreken; veel voorwerpen verkeren in zeer slechte staat. Aan de andere kant biedt het wel de mogelijkheid om specialistisch onderzoek te doen naar degradatieprocessen en de oorzaak van de slechte toestand van sommige glazen voorwerpen.

Degradatieonderzoek

Er is grote variatie in de mate van aantasting van het glas. Het groene glas is volledig intact, en vertoont hoogstens wat irisatie (regenboogverkleuring op de buitenkant). Sommige van de voorwerpen van kleurloos glas vertonen oppervlakkige aantasting (borstplaatachtig oppervlak) en zijn in redelijk grote stukken gebroken. Andere

voorwerpen van kleurloos glas zijn volledig gefragmenteerd; alsof het veiligheidsglas was.

Sterk gefragmenteerd kommetje.

Het slechtste glas is wit geworden en lijkt niet eens meer op glas. Om te zien welke factoren verantwoordelijk zijn hiervoor zullen monsters van de verschillende types glas worden geanalyseerd.

Drie voorwerpen van kleurloos glas: een bord in goede staat (boven), een sterk gefragmenteerd kommetje(midden) en een zeer sterk aangetast voorwerp (onder). De laatste twee voorwerpen zijn behandeld met lijm om te voorkomen dat ze uit elkaar vallen.

Wat doen we met het glas?

Sterk gefragmenteerd glas is zeer moeilijk op te graven. Grote hoeveelheden scherfjes (1-2 mm groot) bevinden zich in de grond vaak nog min of meer in de vorm van het originele voorwerp. Bij uitgraven is de kans zeer groot dat het onderlinge verband tussen de scherfjes verloren gaat. Wat overblijft, is een hoop fragmentjes waaruit de vorm van het voorwerp niet meer kan worden vastgesteld. Om toch te bepalen welke voorwerpen in de blokken aanwezig zijn, is een beroep gedaan op het

Amsterdams Medisch Centrum (AMC). Daar is een aantal blokken gescand met een CT-scanner– op tijden dat het apparaat niet voor de patiënten werd gebruikt.

Een blok grond met glas erin wordt gescand.

Uit de beelden kan worden afgeleid welke voorwerpen in een blok aanwezig zijn. Dat maakt het uitprepareren een stuk eenvoudiger. Later, tijdens het uitprepareren, worden de voorwerpen behandeld met speciale lijm om te zorgen dat de fragmentjes bij elkaar blijven.

Resultaat van een scan: er zit een glazen fles in dit blok!

Verassingen en raadsels in een CT-scan

Het grootste blok grond dat was gelicht leverde een heel mooi CT beeld op. Het was mogelijk om op basis van deze scans een volledige voorspelling te maken van wat er in het blok aanwezig is. Daarbij doken echter ook nog verschillende verrassingen en raadsels op: Er bleek o.m. een koperen of bronzen schaal en een complete glazen fles (in stukjes) in het blok te zitten. Ook verscheen er - onder een ijzeren mes dat al deels vrijlag - een raadselachtig metalen voorwerpje, waarvan nog niet duidelijk is wat het voorstelt.

Bocholtz: specialistisch onderzoek

Degradatieonderzoek brons en glas

De bronzen voorwerpen vertonen grote verschillen in kleur (donkergroen, lichtgroen, grijs, groenblauw) en aantasting (puntgaaf tot deels vergaan). Sommige voorwerpen zijn daarnaast voorzien van een harde korst (concretie). Omdat de bodem min of meer homogeen is, gaan we er van uit dat deze verschillen zijn veroorzaakt door verschillen in de samenstelling en wijze van bewerken van het brons. De komende tijd zullen verschillende monsters van brons, concretie en bodem worden geanalyseerd om hier beter zicht op te krijgen.

Het slechtste glas is wit geworden en lijkt niet eens meer op glas. Om te zien welke factoren verantwoordelijk zijn hiervoor zullen monsters van de verschillende types glas worden geanalyseerd.

Degradatie van de bronzen voorwerpen tonen grote verschillen ondanks de homogene bodemgesteldheid.

Chemisch onderzoek inhoud voorwerpen

Bij een aantal voorwerpen is het misschien mogelijk om met chemische technieken vast te stellen wat voor materiaal erin gezeten heeft. Het balsamarium zit nog dicht, en uit de sarcofaag komt een flesje waar alleen water in stond (en geen grond).

Voor dit onderzoek hebben specialisten van het Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ) monsters genomen uit het balsamarium, de glazen fles en het olielampje. Specialisten proberen vast te stellen welke scheikundige verbindingen in deze voorwerpen aanwezig zijn en in hoeverre die iets kunnen zeggen over de originele inhoud. Bij het bemonsteren van het flesje ging het water schuimen, en er leek een bloemetjesgeur uit te komen... Wie weet?

Bemonstering van het balsamarium voor chemisch onderzoek.

Een impressie van het graf van Bocholtz

Met de huidige stand van kennis is het mogelijk om een reconstructie te maken van het graf van Bocholtz. Sinds het einde van de opgraving zijn de meeste blokken grond met glas onderzocht. Hierdoor is een goed beeld verkregen van het aantal glazen voorwerpen dat oorspronkelijk in het graf is bijgezet. Samen met de vondsten die al tijdens de opgraving zijn geborgen, kan nu een goed overzicht gegeven worden van de gehele grafinventaris. Ook over de constructie en het uiterlijk van het graf zijn de laatste tijd nieuwe inzichten verkregen, die nu gepresenteerd kunnen worden.

Reconstructie van de grafkamer met daarin de askist en de bijgaven.

Het graf

Het graf bestaat uit verschillende elementen. Ten eerste natuurlijk de sarcofaag zelf. Deze is 60 cm hoog en breed en 175 cm lang. Op de kist bevindt zich een massieve, bolle deksel. De sarcofaag zelf is onderdeel van een grafkamer. Deze kamer is in de bodem uitgegraven en is 280 cm lang en 240 cm breed. Hoe diep deze kamer precies is geweest, is nog onbekend. De askist staat tegen één van de lange zijden van deze kamer. De vondst van rijen van spijkers en houtresten hebben duidelijk gemaakt dat in ieder geval de vloer en waarschijnlijk ook de wanden en het plafond van de grafkamer met houten planken bekleed zijn geweest.

Een derde element van het graf (dat op de reconstructietekening ontbreekt) wordt gevormd door de blokken kalksteen die boven de grafkamer zijn aangetroffen. Het gaat om ruwe, onbekapte blokken kalksteen, die afkomstig zijn uit het gat dat men voor de grafkamer heeft gegraven. Deze blokken hebben waarschijnlijk bovenop het houten plafond van de grafkamer gelegen.

Waarom men deze kalksteenblokken bovenop het graf heeft gelegd, is nog niet geheel duidelijk. Aanvankelijk werd gedacht dat het gaat om een fundament voor een grafmonument (bijvoorbeeld een gedenksteen) boven de grond.

Recentelijk is echter geweest op een Merovingisch graf in Zuid-Limburg, waarbij brokken natuursteen boven het graf zijn geplaatst om grafrovers te verhinderen. Dit kan in het geval van het rijke graf uit Bocholtz natuurlijk ook het geval zijn.

Hoe het graf er boven de grond heeft uitgezien, is onbekend. Er is een aantal mogelijkheden. Zoals gezegd kan bovenop het graf een gedenksteen hebben gestaan, met daarop de beeltenis van de overledene. Een misschien meer waarschijnlijke optie is dat de grafkamer onder een grafheuvel of tumulus heeft gelegen. Dergelijke grafheuvels zijn bekend uit het Brabantse Esch en vooral uit het Belgische lössgebied. Vaak werd de voet van een dergelijke grafheuvel omgeven door een stenen muur.

Helaas kunnen we niet meer achterhalen hoe dit in Bocholtz is geweest. De twee proefsleuven die getrokken zijn in de omgeving hebben geen enkele informatie op. En ook op het oppervlak rond het graf is geen materiaal aangetroffen dat hier licht op kan werpen.

De grafinventaris van het graf van Bocholtz

Rondom de kist liggen de vondsten die de nabestaanden van de overledene in de grafkamer hebben gezet. Deze zogeheten bijgiften dienen ervoor dat de overledene zijn leven in het hiernamaals op dezelfde manier kan beleven als zijn leven op aarde. Op dit moment gaan we ervan uit dat er zeker 44 bijgiften in het graf aanwezig zijn geweest. Het gaat om 23 glazen voorwerpen, 15 bronzen voorwerpen, 5 ijzeren objecten en één object van zilver.

Opvallend is dat in het graf geen enkel voorwerp van aardewerk is meegegeven. De vondsten zijn op grond van hun functie in een aantal categorieën in te delen, die verschillende activiteiten of hobby's uit het leven van de overledene weergeven.

Ten eerste is er een aantal voorwerpen meegegeven dat gebruikt werd bij het bezoek aan het badhuis of de privébaden. Het bronzen balsamarium in de vorm van een buste bevat zeep of olie waarmee men zich insmeert voordat men het stoombad in ging. In het graf hebben we daarnaast nog twee schrapers of *strigiles* aangetroffen, waarmee de zeep of olie uit het balsamarium weer van de huid geschraapt wordt.

Het bronzen bekken en de kruik die naast het balsamarium staan, vormen een wasstel. In de kan heeft oorspronkelijk water gezeten waarmee men de handen wast. Het gebruikte water wordt in het bekken opgevangen.

De strigiles liggen in een zone waarin ook de voorwerpen zijn gezet die met een tweede functie-categorie, de jacht, verband houden. Vlak voor de sarcofaag ligt een grote lans. Hiernaast bevinden zich een bronzen paardenbit en een klein type bijl. Verreweg de meeste voorwerpen in het graf houden verband met de uitgebreide maaltijden die in de Romeinse tijd in de villawereld niet ongewoon waren. Deze voorwerpen zijn bijeen gezet in één hoek van de grafkamer. De bronzen *paterna* ("steelpannetje") en het bijbehorende kleine bronzen kannetje werden gebruikt om voor de maaltijd een plengoffer, bijvoorbeeld met wijn, voor de goden te maken. De glazen flessen en kannetjes hebben waarschijnlijk dranken of vloeistof bevat. De grote bronzen kruik werd gebruikt voor het uitschenken van water. Het is waarschijnlijk dat de nabestaanden ook voedsel in het graf hebben geplaatst, bijvoorbeeld in de bronzen schaal. Gegeten werd van het glazen servies, dat bestaat uit vier borden, vier grote en vier kleine kommen. Dergelijke serviezen komen vaker voor in Romeinse graven. Dit servies hoort bij een maaltijd dat bestaat uit vier gangen en genuttigd wordt door één persoon, in dit geval de overledene. Voor iedere gang is een bord, een grote kom en een kleine kom beschikbaar. Tot slot vallen in deze categorie ook het zilveren lepeltje en het ijzeren mes.

[Klik op de foto voor een groter afbeelding.](#)

Twee voorwerpen die apart gezien moeten worden, zijn de olielamp op standaard en de ijzeren klapstoel of *sella castrensis*. Olielampen worden vaker in graven aangetroffen en moesten de overledene licht brengen. Hoe de klapstoel geïnterpreteerd moet worden, is niet geheel duidelijk. Ze worden vaak in verband gebracht met hoogwaardigheidsbekleders, maar worden ook wel in graven van vrouwen aangetroffen. Mogelijk was het ook gewoon een praktisch object, waar simpelweg op gezeten werd. De laatste categorie wordt gevormd door de

persoonlijke voorwerpen die met de resten van de overledene in de sarcofaag zijn geplaatst. Er zijn aanwijzingen dat in de kist ook kledingstukken hebben gelegen, die inmiddels helemaal vergaan zijn. Dit blijkt ondermeer uit de afdruk van weefpatronen in de corrosielaag van een ijzeren broche met zilveren versiering. Daarnaast zijn ook twee bronzen ruitersporen gevonden die mogelijk oorspronkelijk aan schoeisel vast hebben gezeten. Andere voorwerpen die in de sarcofaag hebben gelegen zijn een bronzen inktpotje, een lederen dolkschede met bronzen versiering (mogelijk met de ijzeren dolk er nog in) en tot slot een glazen parfumflesje (unguentarium).

Voor het klapstoeltje staat een geheel servies, bestaande uit twee bronzen kannen, twee glazen flessen en een aantal glazen borden en kommetjes. Op de tekening ontbreken nog het paardenbit en de bronzen kom met steel. Deze zijn onder een ander voorwerp gevonden, waardoor ze lastig weer te geven zijn.

Zeshoekige glazen fles uit Bocholtz

Naast de bronzen kan met de versiering in de vorm van een bladmotief stond een grote zeshoekige of hexagonale glazen fles. De fles is nagenoeg gaaf, met slechts een barst in het oor. De fles is 20,5 cm hoog en de diameter van de bodem van de fles bedraagt maximale 13,6 cm. Onderzoek heeft uitgewezen dat de fles een inhoud van ca. 1,5 liter heeft. De bodem is versierd met drie concentrische cirkels in reliëf. Het oor van de fles is geribbeld. De fles heeft daarnaast de blauwgroene kleur en relatief dikke wanden die kenmerkend zijn voor dit soort flessen.

Massaproducten

De hexagonale fles is feitelijk een broertje van de welbekende blauwgroene vierkante fles. Deze laatste was sinds de tweede helft van de eerste eeuw een massaproduct en bleef tot in de vierde eeuw populair. De relatief minder vaak voorkomende grote hexagonale flessen werden met name in de tweede eeuw en het begin van de derde eeuw gebruikt.

Zeshoekige glazen fles.

Functie van de flessen

De dikte van het glas en de compacte vorm maakte de vierkante en zeshoekige flessen in de Romeinse tijd geliefd en geschikt als verpakkingsfles voor vervoer van vloeistof over grote afstanden en voor opslag. Door met name deze eigenschappen zijn ze bovendien veel beter in de bodem bewaard gebleven dan bijvoorbeeld voorwerpen van dun en kleurloos glas. Vierkante en, in iets mindere mate, hexagonale flessen worden dan ook dikwijls tijdens opgravingen gaaf aangetroffen.

De flessen werden gebruikt voor het vervoer en bewaren van dranken die tijdens de maaltijden gebruikt werden.

Sporen van slijtage die vaak op de flessen worden aangetroffen, wijzen mogelijk op hergebruik. Ze moeten waarschijnlijk gezien worden als voorraadflessen die na gebruik weer gevuld werden, net zoals onze ouderwetse melkflessen. Ze zijn daarnaast ook dikwijls in graven meegegeven als voorraadflessen voor de “maaltijden” in het hiernamaals. In een Romeins graf dat in Nijmegen-West is opgegraven, waren maar liefst tien hexagonale flessen aanwezig.

Zilveren lepel uit Bocholtz

Bij het onderzoeken van één van de blokken grond met glas kwam dit zilveren lepeltje te voorschijn. Het lepeltje is nog in perfecte staat. De steel is 14 cm lang en het bakje heeft een diameter van 2,5 cm. De binnenzijde van het bakje is versierd met een langs de rand lopende groef. Op de achterzijde is rechts van de aanzet van de steel de letter R ingekrast. De R is lang en smal en de rechterpoot is omgebogen tot een horizontale streep. Deze inscriptie is een uniek en zeldzaam element. Het zou een initiaal kunnen zijn van de eigenaar van deze lepel en dus van de man die in de askist begraven is.

[Vorige](#) | [Volgende](#)

Rechts van de aanzet van de steel is de ingekraste letter R te zien.

Romeinse lepels

Dit type lepel werd door de Romeinen cochlear genoemd en had hoofdzakelijk een functie als eetlepel. Kenmerkend voor dit type lepel zijn de spits toelopende steel en het, in verhouding tot de steel, kleine bakje. Cochlearia werden gebruikt voor het eten van eieren, zoetigheden en mogelijk ook voor het nuttigen van slakken en schelpen, die men met de spitse kant opende en uitlepelde. Vanwege de kleine omvang van het bakje wordt de cochlear ook wel als toiletartikel of medicinaal gereedschap geïnterpreteerd; bijvoorbeeld voor het opbrengen van make-up of het bereiden en gebruiken van medicijnen. Deze functie valt niet uit te sluiten, maar het staat vast deze lepel in de eerste plaats voor het nuttigen van voedsel bestemd was. De vondst van het Bocholtze lepeltje tussen het glazen servies geeft aan dat dit exemplaar in ieder geval als eetlepel geïnterpreteerd moet worden.

Cochlearia werden meestal van been of ijzer gemaakt. Zilveren exemplaren zijn veel zeldzamer. Op grond van parallellen kan de lepel uit Bocholtz in de tweede eeuw gedateerd worden.

Bocholtz: een sieraad

Tijdens het uitzeven van grond met crematieresten kwam een stuk roest van een paar centimeter groot aan het licht. Op het eerste gezicht niet veel bijzonders. Bij nadere bestudering vielen een paar dingen op: twee knopjes op een breukvlak en een rasterpatroon aan de buitenkant. Het bleek dat textiel bewaard was gebleven doordat het geheel met roest was bedekt; meerdere lagen textiel zitten rond een ijzeren voorwerpje gevouwen. Om te zien wat voor voorwerp in de roest gevangen zit, is een röntgenfoto gemaakt. Op het röntgenbeeld verscheen een bijzonder sieraad: het gaat om een ijzeren schijfje met een zilver - ingelegde versiering. De sluiting bestaat uit vier ijzeren ringetjes, ook met een zilveren versiering, maar hoe die gewerkt heeft is nog niet geheel duidelijk.

[Vorige](#) | [Volgende](#)

Sieraad gevangen in roest.

Het ijzeren paardenbit in restauratie

Het paardenbit en de bijl zijn gelijktijdig bij de opgraving geborgen en deze zijn ter bescherming in een houten kist verpakt. Omdat de ijzeren voorwerpen nagenoeg geheel met een dikke roestlaag zijn overdekt zijn deze moeilijk te herkennen.

Daarom zijn van deze voorwerpen röntgenfoto's gemaakt. Door het grote formaat van de kluit was het noodzakelijk om meerdere röntgenfoto's naast elkaar te leggen. Nadat duidelijk was hoe de voorwerpen zich in de kluit bevonden kon een begin gemaakt worden met het vrijleggen ervan. Dit moest met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Vooral bij het paardenbit dat uit meerdere onderdelen is samengesteld, moest er zorg voor worden gedragen dat de huidige positie van de afzonderlijke delen goed gedocumenteerd werd.

De huidige situatie van het paardenbit in de kluit met aarde is vastgelegd door middel van fotografie. Verder is van de kluit alsnog een röntgenfoto gemaakt en hierop is de positie van de delen van het bit goed zichtbaar. Deze informatie is van groot belang bij het verder vrijleggen van de delen. Het bit is niet alleen van ijzer gemaakt; de ringen waaraan zich oorspronkelijk de leren teugels bevonden zijn van brons of messing. Ook de klinknagels zijn gemaakt van een koperlegering. Nader onderzoek zal nog uitwijzen van welke metaallegering deze precies gemaakt zijn. Van de delen in leer is niets meer bewaard, deze zijn volledig vergaan. Hoe de onderdelen oorspronkelijk met elkaar verbonden waren kan nu alleen nog maar worden afgeleid uit de positie waarin deze zich bevonden. Het is daarom van groot belang dat deze informatie goed wordt gedocumenteerd.

[Vorige](#) | [Volgende](#)

Klik op volgende voor de röntgenfoto.

Net als bij de vouwstoel bevinden zich in de ijzeren delen van het bit zouten en moeten deze een ontzoutingsbehandeling ondergaan. De ringen en beslagdelen van koperlegering zijn sterk aangetast door zogenaamde bronsrot, een vervalproces waardoor uiteindelijk het metaal verloren kan gaan. De combinatie van verschillende metaalsoorten maakt een goede conservatie van het paardenbit niet eenvoudiger. Omdat bij het ontzouten van het ijzer en het stabiliseren van bronsrot bij de delen van koperlegering geheel andere chemicaliën worden gebruikt, moeten deze behandelingen afzonderlijk worden uitgevoerd. Het stabiliseren van bronsrot is inmiddels uitgevoerd. Het ontzouten van de ijzeren delen zal op dezelfde manier worden uitgevoerd als bij de vouwstoel en zal eveneens nog zes maanden in beslag nemen alvorens de restauratie ten einde gebracht kan worden.

De ijzeren bijl en lanspunt in restauratie

Nadat de ergste aanslag van de ijzeren bijl is verwijderd is al meer duidelijk van de eigenlijke vorm. Ook van de bijl is een nieuwe röntgenfoto gemaakt. De behandeling van de ijzeren bijl zal op gelijke wijze plaatsvinden als bij de overige voorwerpen van ijzer. Mogelijk dat zich in de holle schacht van de bijl nog resten van de houten steel bevinden. Dit kan pas onderzocht worden als de dikke roestlaag verwijderd wordt na het ontzoutingsproces.

De ijzeren bijl.

Van de lanspunt, die evenals het bit en de bijl geborgen is in een houten kist, zijn röntgenfoto's gemaakt. Hierop is goed zichtbaar dat de lanspunt in meerdere delen is gebroken. Dit is niet echt verwonderlijk gezien het een voorwerp betreft dat in verhouding zeer lang en dun is. Ook de lanspunt is inmiddels uit de kluit met zand verwijderd.

[Vorige](#) | [Volgende](#)

De lanspunt in kluit.

Dwars door de holle schacht van de lanspunt is een ronde stift aangebracht. De lanspunt is gemaakt van ijzer en de stift in een koperlegering. Hierbij heeft de restaurator dan ook te maken met de zelfde problematiek als bij het paardenbit. Ook de lanspunt moet een ontzoutingsbehandeling ondergaan en de stift in koperlegering is ook door bronsrot aangetast. Welke functie de stift heeft gehad is momenteel nog niet duidelijk. Misschien dat bij de verdere restauratie meer gegevens hierover ontdekt kunnen worden.

Maar ook bij de lanspunt zal hiermee geduld moeten worden opgebracht tot na de ontzouting van het ijzer. Over iets meer dan een half jaar kan men vanuit ons restauratieatelier meer gegevens over deze archeologische voorwerpen uit Bocholtz verwachten. Het is goed dat men bij een conservatie of restauratie van archeologische voorwerpen de tijd krijgt die deze voorwerpen vragen.

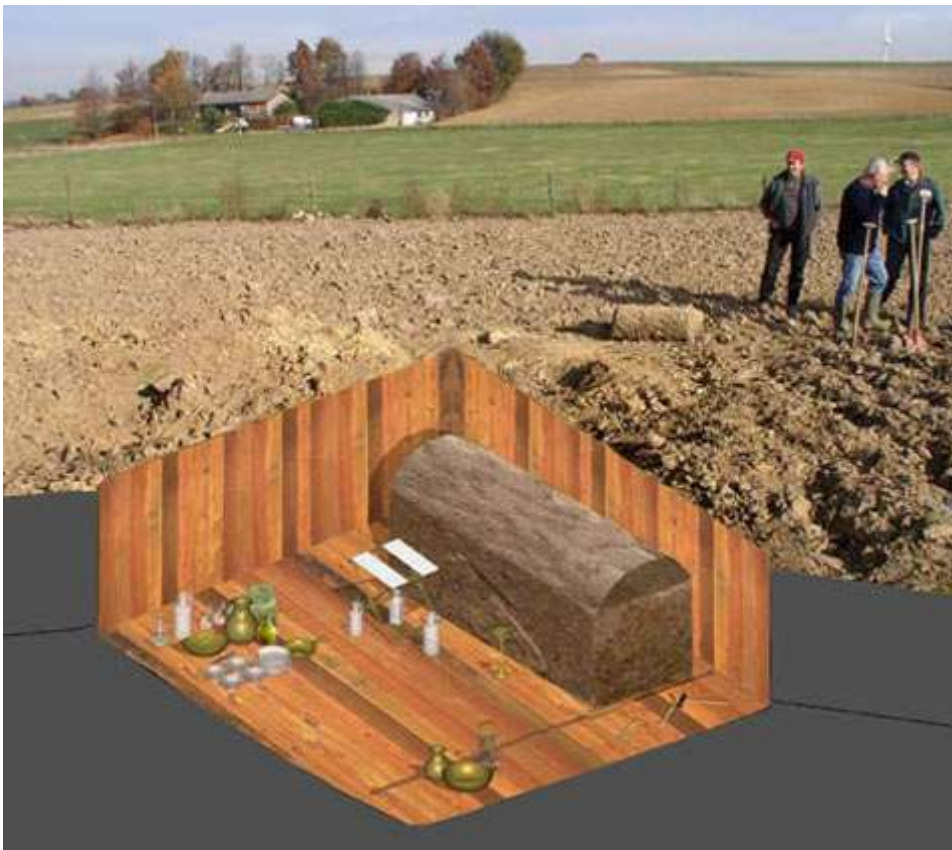
Jo Kempkens, Restauratieatelier Restaura te Haelen.

Bocholtz 'Een jaar verder'

Een jaar geleden werd in het Zuid-Limburgse Bocholtz een Romeinse sarcofaag opgegraven. Wat brachten 12 maanden onderzoek aan het licht over die sarcofaag, de grafkuil, de begraven persoon, de invloed van vocht, plantenresten en löss op hout, glas en metaal?

Een jaar geleden werd bij het ploegen van een veld een Romeins graf gedeeltelijk bloot gelegd. Behoud ter plekke (in situ) was hiermee onmogelijk geworden. Een aangetroffen sarcofaag bleek midden in een klein gebied te liggen waarbinnen al eerder vier Romeinse villae aangetroffen waren. Binnen Nederland zijn weliswaar al ca. 25 Romeinse sarcofagen bekend, maar sarcofagen die goed zijn gedocumenteerd en waarvan de context is onderzocht, zijn wel schaars. Daarom besloot de Archeologische Monumenten Commissie van de ROB tot een waardestellend onderzoek.

Een impressie van de grafkamer in situ.

De ROB begon met het documenteren en veiligstellen van de sarcofaag zelf. Het bleek al snel dat de sarcofaag niet los stond, maar in een grafkamer heeft gestaan. De hele kamer rond de sarcofaag stond vol met grafgiften: meer dan 40 voorwerpen van glas, brons, ijzer zilver (waaronder een vouwstoeltje, *cella castrensis*, een buste-balsamarium en een paardenbit) werden uiteindelijk geborgen uit grafkamer en sarcofaag. Boven de grafkamer heeft een afdekkende structuur van kalksteenblokken gelegen, Deze combinatie van elementen maakte het tot een heel bijzonder graf. Een onderzoek in de directe omgeving van de sarcofaag toonde aan

dat dit graf op zichzelf stond; in de directe omgeving werden geen begravingen of andere structuren aangetroffen.

De ijzeren klapstoel, een voorbeeld van een 'mini-opgraving'. Links als blok vlak voor de berging uit de grafkamer. Rechts het voorlopige resultaat na de uitgraving.

Vervolg van de opgraving

Veel voorwerpen waren zo teer dat ze zijn gelicht in blokken grond. In de vorm van “mini-opgravingen” zijn en worden die verder uitgerepareerd. “Worden”, want aan een aantal van de blokken wordt nog steeds gewerkt. Daarbij is o.m. de hulp ingeroepen van radiologen van het AMC, die - in de avonduren - met behulp van CT-scans de inhoud van de verschillende blokken zichtbaar konden maken. De volgende stap is conservering van de verschillende voorwerpen.

Nader onderzoek

Hoewel de analyse en interpretatie van het graf nog in een beginstadium verkeren, kunnen toch al enkele voorlopige onderzoeksresultaten gepresenteerd worden. De vondsten zijn daarnaast niet alleen van belang voor het archeologisch onderzoek. Het materiaal is namelijk ook zeer geschikt om onderzoek te doen naar de aantasting van archeologische resten in de bodem. Heel specifiek is hier dat de diverse bronzen en glazen voorwerpen zeer verschillende vormen van aantasting laten zien. Met name bij het glas is dat zeer opvallend: sommige voorwerpen zijn in perfecte conditie, en vertonen nauwelijks enige aantasting. Andere zijn gefragmenteerd en bijna tot poeder vergaan. Onderzoek van de aantastingsprocessen heeft consequenties voor de bescherming van archeologische resten in het algemeen.

De ijzeren vouwstoel in restauratie

Tegen een van de lange zijden van de askist stond een ijzeren vouwstoel, vergelijkbaar met de huidige vouw- of klapstoeltjes die graag gebruikt worden door vissers. Ook de vouwstoel is in een stalen bekisting met leem en al geborgen. Dit was voor de opgravers geen gemakkelijke opgave aangezien zich rondom de vouwstoel meerdere voorwerpen van glas bevonden. Er moest dus rekening mee gehouden worden dat zich in het blok met daarin de vouwstoel ook nog voorwerpen van glas zouden kunnen bevinden. Al tijdens de opgraving was duidelijk dat het stoeltje op meerdere plaatsen gebroken is.

Bij de ROB is het blok leem met daarin het stoeltje onderzocht. De conditie van het ijzer bleek door de aanwezigheid van zouten dermate instabiel dat dit een ontzoutingsbehandeling diende te ondergaan. Om uitdroging van de grond met daarin de vouwstoel zo veel mogelijk te voorkomen is het gehele blok ingepakt in plasticfolie. Voor het transport naar het restauratieatelier is het geheel ook nog eens omwikkeld met gipsverband. Hierdoor kon voorkomen worden dat tijdens het vervoer delen zouden breken of losraken. In het atelier is eerst de stalen kist verwijderd, met het oog op nog te maken röntgenopnamen van het gehele blok om meer duidelijkheid te verkrijgen over de inhoud ervan. Daarna is een begin gemaakt met het vrijprepareren van de vouwstoel uit het blok.

De ijzeren klapstoel, een voorbeeld van een 'mini-opgraving'. links als blok vlak voor de berging uit de grafkamer. rechts het voorlopige resultaat na de uitgraving.

Van het gipsverband werd telkens een laag verwijderd waardoor een deel van de grond weggehaald kon worden zonder het risico te lopen dat de kluit alsnog zou breken. Op deze wijze werd de vouwstel laag voor laag uitgegraven, net als bij een opgraving in het veld. Het uitgraven van de stoel is zeer omzichtig gebeurd, er moest immers rekening mee gehouden worden dat er zich tussen de delen van de vouwstoel nog andere voorwerpen konden bevinden. Dit bleek niet ongegrond; aan één zijde bevond zich een deel van een glazen fles en ook die moest met de nodige omzichtigheid geborgen worden.

Het deel van de fles is in vele stukjes gebroken. Om de fragmenten op hun plaats te houden is de fles in een blokje met grond geborgen. Naarmate het uitgraven van de vouwstoel vorderde werd duidelijk dat deze behoorlijke schade heeft ondergaan. Aan één zijde is de vouwstoel naar beneden gedrukt en zijn de ijzeren delen gebroken. Enkele delen zijn zelfs geheel van hun plaats geraakt. Dit is zeer waarschijnlijk gebeurd tijdens het inzakken van de grafkamer.

Tijdens de werkzaamheden aan de vouwstoel zijn de gebroken delen tijdelijk verlijmd. Hierdoor kon voorkomen worden dat deze delen alsnog van hun oorspronkelijke plaats zouden raken nadat deze geheel van de grond zijn ontdaan. Ook een van de afgebroken loden sierknoppen die zich aan de uiteinden van de vouwstoel bevinden, is tijdelijk verlijmd. Het ijzer waarvan de vouwstoel is gemaakt is doordrongen met zouten. Deze zouten kunnen na verloop van tijd een actieve corrosiewerking veroorzaken en daarmee ernstige schade aan de vouwstoel toebrengen, ook nadat deze is gerestaureerd. Het is dus van groot belang dat deze zouten als eerste uit het ijzer worden verwijderd.

De ontzouting wordt uitgevoerd volgens een speciaal procédé; de natriumsulfietmethode. Hiervoor wordt de vouwstoel geplaatst in een bad met gedemineraliseerd water waarin chemicaliën zijn opgelost. Het ontzouten van ijzeren voorwerpen is een vrij ingewikkeld proces dat geruime tijd in beslag neemt maar voor zover bekend is dit momenteel de beste ontzoutingsbehandeling die een voldoende resultaat oplevert, ook op langere termijn.

Vóór het ontzouten moeten eerst de loden sierknoppen van het stoeltje behandeld worden. Deze mogen niet aan het ontzoutingsbad worden blootgesteld en worden daarom eerst geïmpregneerd en voorzien van een beschermend omhulsel van siliconenrubber.

De ontzouting van de vouwstoel zal nog ongeveer zes maanden in beslag nemen, pas daarna kan een begin worden gemaakt met het verwijderen van de dikke corrosieaanslag en het definitief verlijmen van de gebroken delen.

(Jo Kempkens en Ton Lupak, Restauratieatelier Restaura te Haelen)

ROB:

De ROB is samen met RDMZ opgegaan in de RACM.